

RAQAMLI KONTRAGENT RISK-SCORING TIZIMI KICHIK CHAKANA SAVDO SUBYEKTLARINING FORMAL RAQOBATBARDOSHLIGINI OSHIRISH VOSITASI SIFATIDA

Xurramov Ma'ruf Bekmurod o'g'li

Yangi O'zbekiston universiteti

E-mail: M.xurramov@newuu.uz

Annotatsiya. Tezida kichik chakana savdo subyektlari bo'yicha axborot asimmetriyasini kamaytiruvchi raqamli kontragent risk reytingi platformasi konsepsiyasi taklif etiladi. Platformaning maqsadi ishonchli kichik biznesni riskli kontragentlardan ajratish, yetkazib beruvchining kutilayotgan yo'qotishini aniqroq baholash va shu orqali xarid narxi hamda savdo krediti shartlarini yaxshilashdir.

Kalit so'zlar: risk reytingi, STIR, kichik biznes, chakana savdo, raqamli platforma, axborot asimmetriyasi, savdo krediti, raqobatbardoshlik.

Asosiy qism

Kichik chakana savdo subyektlarining yetkazib beruvchilar bilan munosabatidagi asosiy muammolardan biri — ishonchlilikni arzon va tez baholash mexanizmining yetarli emasligidir. Yetkazib beruvchi uchun yuzlab kichik do'konlarning moliyaviy holati, to'lov tarixi va shartnomaviy intizomini alohida o'rganish katta tranzaksion xarajat talab qiladi. Natijada yaxshi va yomon kontragentlar bir xil segmentda baholanib, ishonchli kichik biznes ham yuqori risk ustamasi to'lashi mumkin.

Mazkur muammoni hal qilish uchun STIR asosida ishlovchi raqamli kontragent risk reytingi platformasi taklif etiladi. Tizim faqat qonuniy va verifikatsiya qilinadigan ma'lumotlarni birlashtirishi kerak. Potensial indikatorlarga faoliyat davomiyligi, oldingi to'lov intizomi, sud va undiruv tarixi, mavjud shartnomaviy majburiyatlar, yetkazib beruvchilar bilan tarixiy aloqalar hamda ochiq reyestrlardagi holat kirishi mumkin.

Platformaning iqtisodiy qiymati reytingning o'zida emas, balki ushbu reytingning real tijorat shartlariga bog'lanishida namoyon bo'ladi. Masalan, yuqori reytingli kichik chakana sotuvchi pastroq risk ustamasi, kattaroq kredit limiti yoki uzoqroq to'lov muddatiga ega bo'lishi mumkin. O'rta riskli kontragent uchun qisqaroq muddat va qisman avans, yuqori riskli kontragent uchun esa ta'minot yoki oldindan to'lov qo'llanishi mumkin.

Bunday tizim rasmiylashtirish uchun ham iqtisodiy rag'bat yaratadi. Agar bank orqali to'lovlar, shaffof hisob-kitob va yaxshi shartnomaviy tarix kelajakda arzonroq xarid narxi va yaxshiroq kredit shartlariga olib kelsa, kichik biznes uchun aylanmani rasmiy ko'rsatishning foydasi oshadi. Shunday qilib, soliq intizomini kuchaytirish faqat nazorat chorasi orqali emas, balki ishonchlilikning iqtisodiy qiymatini yaratish orqali ham qo'llab-quvvatlanishi mumkin.

Platformani joriy etishda diskriminatsiya va maxfiylik xavfi hisobga olinishi shart. Reyting algoritmi tushunarli bo'lishi, noto'g'ri ma'lumotni tuzatish imkoniyati mavjud bo'lishi, shaxsiy va tijorat siriga oid ma'lumotlardan foydalanish esa amaldagi qonunchilikka muvofiq amalga oshirilishi kerak.

Kelgusida sinov loyihasi doirasida platformaga ulangan va ulanmagan kichik chakana sotuvchilar guruhini solishtirish mumkin. Asosiy natija ko'rsatkichlari: o'rtacha ulgurji narx, kredit muddati, yetkazib beruvchi umidsiz qarzi, muddati o'tgan qarzdorlik, rasmiy bank to'lovlari ulushi va savdo marjasi. Shu orqali raqamli reytinglashning real iqtisodiy samarasi empirik baholanadi.

Konseptual reytinglash indikatorlari

Reytinglash tizimi birgina ko'rsatkichka emas, bir nechta verifikatsiya qilinadigan indikatorlarning kombinatsiyasiga asoslanishi kerak. Ularning vaznlari dastlab ekspert bahosi bilan belgilanishi, keyinchalik real to'lov natijalari asosida statistik qayta kalibrlanishi maqsadga muvofiq.

Indikator	Misol	Iqtisodiy mazmun
To'lov tarixi	Kechikish soni va muddati	Kelgusi to'lovsizlik signali

Sud/ijro tarixi	Shartnomaviy da'volar	Majburiyat intizomi
Faoliyat yoshi	Ro'yxatdan o'tgan davr	Barqarorlik signali
Yetkazib beruvchi tarixi	Oldingi bitimlar	Amaldagi to'lov intizomi

Sinovda yuqori reytingli va oddiy shartlarda ishlaydigan kichik chakana sotuvchilar uchun o'rtacha xarid narxi, kredit muddati, muddati o'tgan debitor qarzi va rasmiy bank to'lovlari ulushi solishtirilishi mumkin. Agar reytinglash joriy qilingandan keyin ishonchli kichik biznesning xarid xarajati pasaysa va yetkazib beruvchi umidsiz qarzi oshmasa, platformaning iqtisodiy samarasi tasdiqlanadi.

Shunday qilib, platforma faqat kredit nazorati vositasi emas, balki shaffoflikni iqtisodiy mukofotga aylantiruvchi mexanizm bo'lishi mumkin. Bu yondashuv kichik biznesni rasmiy hisob-kitobga rag'batlantirish va yirik tarmoqlar bilan sog'lom narx raqobatini kuchaytirishga xizmat qiladi.

Xulosa

Raqamli kontragent risk reytingi tizimi kichik biznesga subsidiyasiz va narxni ma'muriy tartibga solmasdan raqobat sharoitini yaxshilash imkonini beruvchi bozor infratuzilmasi bo'lishi mumkin. Ishonchli kichik chakana sotuvchining riskini aniq ko'rsatish yetkazib beruvchining risk ustamasini kamaytiradi, rasmiy to'lov intizomiga rag'bat yaratadi va chakana bozorda sog'lom raqobatni kuchaytiradi.

ADABIYOTLAR

1. O'zbekiston Respublikasi Milliy statistika qo'mitasi. Retail turnover, including catering organizations, sales in all retail chains (annual). SIAT, 2026.
2. O'zbekiston Respublikasi Milliy statistika qo'mitasi. "Retail trade turnover exceeded UZS 310 trillion", 2 September 2026.
7. Wang, J., Wang, K., Li, X., Zhao, R. (2022). Suppliers' trade credit strategies with transparent credit ratings: Null, exclusive, and nonchalant provision. *European Journal of Operational Research*, 297(1), 153–163.
8. Tsao, Y.-C. (2017). Managing default risk under trade credit: Who should implement Big-Data analytics in supply chains? *Transportation Research Part E*, 106, 276–293. DOI: 10.1016/j.tre.2017.08.013.

10. IFRS Foundation. IFRS 9 Financial Instruments: Expected Credit Loss requirements.